

A XVIII. század polihisztora –

Bél Mátyás

Háromszáz éve született – 1684. március 24-én – a Zólyom megyei Ocsován, evangélikus kézműves családban. Ifjúkorában megkapta azt a lehetőséget, hogy tanuljon s ezzel úgy élt, hogy a tudományok és a nyelvek alapjainak elsajátítása mellett ekkor szívta magába a hazai táj szeretetét, s egész életre eljegyezte magát e tájjal.

1704-ben a besztercebányai evangélikus egyház Halléba küldte, az ottani híres egyetemre, hogy onnan mint jól képzett tanár térjen majd vissza. Halle meghatározó volt Bél Mátyás életében. Itt ismerkedett meg a pietizmussal, azzal a vallásfilozófiai irányzattal, amely a vallási kérdések mellett a földi élet megreformálására is törekedett. A pietizmus pedagógiai alapelvei élénk visszhangra találtak az ifjú Bél Mátyásban, s ezeket későbbi működése során állandóan és következetesen alkalmazta is (az anyanyelvi oktatás, a jó tankönyvek, a tanárok továbbképzése, a kötelező haladási napló).

De itt ismerkedett meg a földrajzi és a történelmi ismeretek újszerű feldolgozásának alapjaival, amelyet Johannes Hübner munkája, a *Kurze Fragen aus der alten und neuen Geographie** jelentette. Ez a munka ugyan leíró földrajzi és túlnyomóan statisztikai jellegű adathalmaz volt, de korának viszonyai között jelentős és új utat mutató. Felfogása szerint adatok és nevek tömegét tartalmazta enciklopédikus szellemben, s ez érezhető majd Bél Mátyás nagy művében, a *Notitiában* is.

*Rövid kérdések a régi és az új geográfiaiból

Pedagógus és újságíró, geográfus és történész, néprajzkutató és nyelvész, tudományszervező és kiadó volt egyszemélyben. Hatalmas munkájának jórésze még ma is feldolgozatlan.

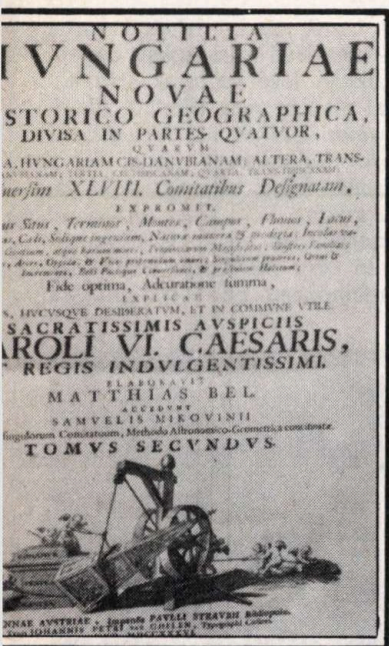
1708-tól újra Magyarországon, Besztercebányán dolgozik Bél, ahol első földrajzi jellegű munkáját is megjelenteti 1713-ban. 1714-től a pozsonyi liceumnak igazgatója, ahol először alkalmazza teljes hatékonyságában a Halléban tanultakat oly sikerrel, hogy ötéves munkálkodása nyomán a hely a hazai pedagógia és tudomány alkotóműhelyévé vált.

1719-től megvált a liceum igazgatásától s mint pozsonyi

evangélikus lelkész tudományos munkájának és terveinek szentelhetette energiáját.

Diákjai, munkatársai segítségével megkezdte adatgyűjtését nagy munkájához, s rövid idő alatt hatalmas anyagot gyűjtött össze. Nemsokára elnyeri a király és az udvar támogatását, nem nyeri el viszont a megyék egy részének rokonszenvét. A sok gáncsoskodás ellenére 1735-től megjelennek a nagy munka kötetei

Notitia Hungariae novae historico geographica* címmel. 1735—42 között öt kötetet jelentetett meg Pozsony, Turóc, Zólyom, Liptó, Pest—Pilis—Solt, Nógrád, Bars, Nyitra, Hont és Moson vármegyéről, Pozsony és Buda városokról. A többi megye leírása kéziratban maradt meg és sok viszontagság után ugyancsak kéziratban a Magyar Nemzeti Múzeumban, az esztergomi Prímási Levéltárban és az Állami Levéltárban őrzik.

fontosabb ásványi kincsek, jellegzetes mezőgazdasági növények, fontosabb haszonállatok). Így ír például a hevesi részben a parádi vízről: „valamivel kedveltebb gyógyvíz az egyik parádi forrásnak a vize, mely fél mérföldnyire az előbitől, a Mátra hátában ered. Ebben nagyon kevés a kén tartalom, annál több a salétrom. Gyógyhatását még nem állapították meg, de ivásra naponta használják.”

A leírások második részében a megyék népességét jellemzi, nyelvüket, szokásaikat, leírja összetételüket, majd a közigazgatási beosztást közli és eszerint sorolja fel a megye településeit, külön a városokat, a mezővárosokat, a fontosabb erősségeket és várakat, végül a falvakat és a jelentősebb pusztákat.

A megyék falvainak leírásánál sok esetben kitűnik a népért, a hazáért aggódó tudós hangja is. Az újonnan betelepített Tisza mentéről például ezt írja: „Régen nagyon sűrű népesség lakta ezt a tájat. Ma pedig egy mérföld körzetben is három, négy vagy még több elpusztult falu romjait látod...”

A Notitia második kötetének címlapja

A Notitiáról, Bél Mátyás e legnagyobb terjedelmű és hatású művéről illik és szükséges e hasábkon néhány szóval megemlékeznünk.

Módszere a megyék leírásában a következő volt. A terület természetföldrajzi ismertetése után részletes hegy- és vízrajzi jellemzés következett. Ezek után számbavette és felsorolta az illető megye fontosabb természeti kincseit (gyógyvizek, éghajlati adottságok, állatvilág,

*Az új Magyarország történeti-földrajzi feljegyzésekben.

A Pest megyei parasztokról ezt írja egyhelyütt: „... csak csekély a jövedelmük, az alacsony árak miatt. Ezért aztán a lakosok szegények és inségesek a falvak.” A török idők és a kurucok viszontagságai után visszatelepülő falvak és tájak képe bizony még rendkívül sivár.

A megyeleírások mellett, azokkal szerves összefüggésben, gyönyörű, ma már forrásértékű térképek és metszetek díszítik a kiadott köteteket. Ezek a térképek Mikoviny Sámuel 1 : 168 000 arányú művei. Mi-

koviny III. Károly császár és király rendeletére kapcsolódott be Bél Mátyás hatalmas munkájába. Térképei a megelőző korok térképeitől pontosságukban, technikájukban jelentősen eltérnek és túlnövik azokat.

Bél Mátyás betegsége, majd korai halála (1749) miatt munkája jó része kéziratban maradt az utókorra. A kéziratok kalandos úton jutottak mai helyükre, nagy részük ma is lefordítatlan. (Újabbban néhány megye közzétett több-kevesebb részletet a kéziratok anyagából is!)

Bél Mátyás magyarra fordított írásai
 Megyeleírás:
 Esztergom vármegyéről (1927)
 Heves megye ismertetése (1968)
 Pest megyéről (1977)
 Egyéb földrajzi leírás:
 A Balaton-vidék földrajza (1943)
 Csepel-sziget és Budafok (1936)

Mit adott és mit adhat Bél Mátyás Notitiája a magyar tudománynak és a közvéleménynek?

Kora nem értékelte nagyságának megfelelően. Az udvar ugyan támogatta, de meg nem védhette a megyékkel szemben. Könyvét és kéziratban levő anyagát olyannyira elfelejtették, hogy sokáig elveszettnek hitték, nem is keresték. Az utókor sem foglalkozott és foglalkozik vele úgy, ahogy megérdemelné. Néhány szemelvényes fordításon kívül alig jelent meg néhány cikk és tanulmány munkásságáról. Pedig a megyékről szóló és a településeket is tárgyaló kéziratai a helytörténeti mozgalomban méltó helyet kaphatnának. Munkájának egésze bizonyára új színeket is jelentene a XVIII. század elejének történeti és történeti-földrajzi palettáján.

Legyen ez az alkalom megindítója a nagy polihisztor jobb megértésének s munkássága újbóli felfedezésének.

DR. VERESEGYHÁZI BÉLA